

ОЛЕНА ІЛЬЧЕНКО
(Полтава)

МЕЦЕНАТСТВО В ПЕРСОНАЛІЯХ: ВИДАТНЕ ЖІНОЦТВО УКРАЇНИ (XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

Розкрито поняття „меценатство”, „благодійність”, „спонсорство”. Акцентовано увагу на тенденціях розвитку благодійності в сучасному суспільстві, а саме – на зростанні соціальної ролі відомих українських жінок. Актуалізовано багатий досвід меценаток XIX – початку XX століття.

Ключові слова: меценатство, благодійництво, спонсорство, персоналія, біографія, досвід.

Глобалізаційні соціально-політичні, економічні й духовно-моральні трансформації сьогодення визначили аксіологічні проблеми педагогічної науки як пріоритети для українського суспільства. Сучасна освітня галузь, що прагне подальшої модернізації, відчутно потребує розширення й зміцнення своєї матеріальної бази, капітальних фінансових вкладень як з боку державних, так і недержавних структур. У зв'язку з цим, чільне місце в сучасному дискурсі посідають такі поняття, як „меценатство”, „благодійність”, „спонсорство”, „приватна ініціатива” та ін.

Урядовці та народні депутати визнають, що меценатство є важливим джерелом недержавної підтримки культурного, освітнього розвитку держави, оскільки, як свідчить світова та вітчизняна практика, державної підтримки у більшості випадках недостатньо. Тож на разі розробка проекту Закону України „Про меценатство”, який визначає загальні засади меценатства, забезпечує правове регулювання відносин у суспільстві, спрямованих на розвиток меценатської діяльності, гарантує державну підтримку її учасникам.

Сьогодні доброчинна діяльність в Україні регламентується Законом „Про благодійництво та благодійні організації”. Згідно цього документа „благодійництво — добровільна безкорислива пожертва фізичних та юридичних осіб у поданні набувачам матеріальної, фінансової, організаційної та іншої благодійної допомоги...” [8]. Специфічними формами благодійництва виступає спонсорство і меценатство. Під спонсорством розуміється „...добровільна безприбуткова участь фізичних та юридичних осіб у матеріальній підтримці благодійної діяльності з метою популяризації винятково свого імені (назви), торгової марки...” [там само]. Меценатство розглядається як „...добровільна безкорислива діяльність фізичних осіб у матеріальній, фінансовій та іншій підтримці набувачів благодійної допомоги” [там само]. У законопроекті „Про меценатство” уточнюється, що ця діяльність спрямовується на розвиток культури, мистецтва, науки, освіти, охорону та популяризацію культурної спадщини.

Можемо констатувати, що в українському соціумі явно простежуються тенденції розвитку благодійницької діяльності. За даними міністерства юстиції України, протягом останнього року в державі було створено щонайменше півтора десятка доброчинних організацій, не враховуючи філій та підрозділів у регіонах. Ініціаторами їх створення сьогодні виступають відомі постаті в Україні, серед яких — дружина Президента України

Віктора Ющенка, Катерина Ющенко (Міжнародний благодійний фонд „Україна 3000”); донька экс-президента України Леоніда Кучми, заступник директора з маркетингу компанії Київстар, Олена Франчук (благодійний фонд „Антиснід”); співачка, композитор, переможниця конкурсу Євробачення — 2004, Руслана Лижечко (благодійний фонд „Український світанок”); президент модельної агенції „Карин ММГ”, Влада Литовченко (благодійний фонд „Обдаровані діти — майбутнє України”); Олімпійська чемпіонка зі спортивної гімнастики, Лілія Підкопаєва (благодійний фонд „Здоров’я поколінь”) та ін.

У зв’язку з цим, все більша увага серед науковців зосереджується на вивченні передумов розвитку вітчизняної доброчинної діяльності, її здобутках, досвіді відомих меценатів минулого. Зокрема, сучасна історико-педагогічна оцінка розвитку благодійництва (меценатства) означеного періоду репрезентована в працях як російських, так і українських учених. Увагу російських дослідників привертають педагогічні (С. Агуліна, Л. Лаврененко, О. Фишукіна та ін.), історичні (І. Жданова, І. Павлова, Г. Ульянова та ін.), культурологічні (О. Кочнов, О. Полякова, О. Радзєцька та ін.), соціологічні (О. Воронова, А. Петрова, Л. Темнікова та ін.) аспекти проблеми.

Серед досліджень українських учених значний науковий інтерес становлять праці Ю. Белікова, Ю. Гузенко, В. Корнієнко, Т. Курінної, С. Поляруш, І. Суровцевої та ін., які розглядали становлення й розвиток органів державної опіки, громадських благодійних об’єднань, розкривали роль меценатства в Україні переважно на регіональному рівні (Лівобережна Україна, Південь України, Середнє Придніпров’я, Харківська губернія) у XIX — на початку XX ст.

Вирішальне значення для з’ясування ролі української національної еліти в розвитку вітчизняної освіти і, зокрема внеску відомих меценатів в її розбудову, мають персоніфіковані дослідження. У цьому контексті привертають увагу праці вчених, присвячені діяльності цілих династій, — Симиренків, Тарновських, Терещенків, Ханенків, Харитоненків [2; 10] або окремих відомих доброчинців, — Г. Галагана, Г. Маразлі, О. Поля та ін. [5; 6; 11].

У своїй роботі ми також звертаємося до вивчення творчої біографії. Маємо намір розкрити внесок відомих меценаток у розвиток вітчизняної освіти, науки, культури XIX — початку XX ст. з метою актуалізації досвіду і його можливого використання в сучасних умовах розвитку українського благодійництва.

Цікавою для нашого дослідження видається постать княгині Варвари Олексіївни Волконської-Репніної (кінець XVIII — XIX ст., достовірних даних про роки життя княгині знайти не вдалося). Прізвище цієї видатної жінки належить до славетного роду російського дворянства: Варвара Репніна — донька міністра освіти (при імператриці Єлизаветі) Олексія Розумовського, онука останнього гетьмана Лівобережної України Кирила Розумовського.

Життя Варвари Репніної було дивовижним уже тим, що в дитинстві її відлучили від матері, рішучим і строгим батьком. Усі свої дитячі літа Варвара Олексіївна провела під опікою тітки по батьківській лінії, графині Парасковії Кирилівни. Освіту одержала домашню, для того часу — елітну.

У 1802 році Варвара Олексіївна одружилася із внучатим племінником князя Репніна, князем Миколою Григоровичем Волконським, у майбутньому Полтавським та Чернігівським генерал-губернатором. Відомо, що все своє життя вона палко кохала чоловіка, і навіть у важкі часи, на початку війни з Наполеоном, Варвара Олексіївна віддано слідувала за коханим в армійському обозі.

Варвара Репніна-Волконська була надзвичайно розумною, добросеречною, енергійною особистістю, палкою прихильницею культурно-просвітницьких ідей.

Свого часу вона очолювала благодійницьке жіноче товариство в Санкт-Петербурзі, разом із імператрицею Єлизаветою займалася влаштуванням Патріотичного (Єлизаветинського) інституту для дівчат-сиріт, чиї батьки загинули або були тяжко поранені під час війни з французами. Для заснування цього закладу княгиня Варвара Олексіївна пожертвувала особистий чималий капітал, а також частину родинних коштовностей [3].

З цього часу благодійність, допомога нужденним стає сенсом усього життя княгині. За часів генерал-губернаторства князя Репніна-Волконського в Малоросії Варвара Олексіївна відкривала лікарні, притулки, пансіони, школи. Цікавою сторінкою в її меценатській діяльності було заснування в Полтаві у грудні 1818 року інституту шляхетних дівчат (зараз це Національний технічний університет імені Юрія Кондратюка).

Приїхавши зі своїм чоловіком у 1816 році до Полтави, княгиня Варвара Олексіївна звертається до полтавського дворянства з ініціативою створення дівочого благородного інституту для збіднілих дітей дворян за прикладом заснованого в Санкт-Петербурзі „Воспитательного общества благородных девиц” (1764 рік).

За даними дослідників В. Онищенко, Н. Кочерги, у проекті відкриття в Полтаві дворянського інституту шляхетних дівчат зазначалося, що в основу створення цього закладу покладена благодійницька турбота дворянства про долю 15-ти збіднілих молодих дворянок, яким буде забезпечене належне до їхнього стану виховання й влаштування подальшого життя [4].

Інститут шляхетних дівчат у Полтаві проіснував сто років — з 1818 по 1918, здійснюючі свою благородну місію, — виховання і навчання дворянських дівчат, а згодом — і представниць інших станів.

Відомостей, де покоїться прах княгині Варвари Олексіївни, знайти не вдалося, відомо тільки, що вона мріяла бути похованою поряд зі своїм чоловіком, який помер у 1845 році і похований у родинному склепі під цервою Воскресіння Христового (Прилуки, Полтавської губернії) [3].

У контексті подальшого дослідження привертає увагу меценатська й суспільна діяльність відомої української шляхтянки, полтавської поміщиці, графині Єлизавети Іванівни Скоропадської-Милорадович (1832 — 1890).

Народилася відома меценатка, громадська діячка на Полтавщині у січні 1832 року. В особі Єлизавети Милорадович виступає представниця найбагатших й старовинних українських родів Марковичів і Скоропадських (по батьківській лінії) і Тарновських (по материнській). Тітка гетьмана Української держави (1918 рік) Павла Скоропадського [11].

Від знаменитих предків вона одержала в спадщину не лише багатство, але й волелюбність, незалежний, рішучий характер. Як зазначає дослідниця Н. Требіна, „... Милорадович була жінкою, як тоді казали, „емансіпе” — без забобонів. І спосіб життя вела відповідний. Вона одягалась за останньою французькою модою, красуючись на балах в паризькому вбранні, курила, регулярно їздила за кордон — могла собі це дозволити...” [11, с. 4].

Проте особисте життя графині не зовсім склалося. У сімнадцять років вона одружилася зі знатним і багатим Левом Милорадовичем. Та згодом зрозуміла, що не щаслива у шлюбі, адже вони з чоловіком були дуже різними людьми. Після смерті доньки, Єлизавети Іванівни ще більше віддалилась від чоловіка та сім'ї.

Разом із тим, незважаючи на трагічну долю, вона була сильною жінкою, палкою патріоткою України, активною громадською діячкою. Потрапивши під вплив

українських письменників, у 1860 році Єлизавета Іванівна стає членом Полтавської української громади. Після розгрому якої, матеріально підтримує розвиток українського руху в Галичині — зокрема, товариство „Просвіта” і підпільний журнал „Правда”. Відомо також, що меценатка одноразово пожертвувала дев’ять тисяч гульденів на заснування літературно-наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові, метою якого був розвиток і поширення української літератури та науки. З матеріалів дослідження стає відомим, що з 1878 року Єлизавета Іванівна очолювала Полтавське філантропічне товариство, згодом виступила з ініціативою про заснування місцевої незалежної газети [11]. Своїми щедрими жертвами відома графиня підтримувала й розвиток освіти, зокрема недільні школи, жіночу гімназію в Полтаві; заснувала на власні кошти школу в с. Рибцях.

Померла Єлизавета Іванівна у березні 1890 року. Похована в Полтаві.

Не менш цікавою постаттю серед плеяди відомих благодійниць була українська прогресивна діячка народної освіти, педагог — Христина Данилівна Алчевська (1841 — 1920). Народилася вона у квітні 1841 року в повітовому містечку Борзні Чернігівської губернії в сім’ї поміщиків. Батько — Д.Л. Журавльов викладач повітового училища, мати — донька героя війни 1812 року генерала Вуїча. Зі спогадів Христини Алчевської про дитинство: „...Я обожнювала свою матір... люблячу, палку, із світлим розумом і даром „привертати серця людей”. Батька я не любила — це був бездушний егоїст, який часом несправедливо ображав мою бідну матір, що страшенно обурювало проти нього моє дитяче серце” [1, с. 23-24]. Дуже часто маленька Христя ставала свідком жакхливих сцен побоїв, коли батько знущався над кріпаками; обурювала також його заборона вчитися.

Це все вплинуло у подальшому на світогляд майбутньої української прогресивної діячки, яка була відома своєю просвітницькою і педагогічною діяльністю не лише в Росії, а й далеко за її межами.

У 1862 році Христина Данилівна одружується з вихідцем із дрібної купецької сім’ї Олексієм Кириловичем Алчевським, у майбутньому відомим українським промисловцем і банкіром, засновником ряду металургійних підприємств Донбасу. Майже усе своє життя Христина Данилівна відчувала підтримку чоловіка, який допомагав їй реалізовувати ідеї народолюбства.

Найбільш творчо і яскраво виявила свої сили Христина Алчевська у створенні й поширенні недільних шкіл для трудящих. Вона вважала, що „...недільні школи, безсумнівно, могли б стати могутньою рушійною силою народної грамотності, народної освіти, однак лише за тієї умови, коли б шкіл цих було тисячі, десятки тисяч” [12, с. 234-235]. Саме на це Христина Данилівна жертвувала чималу частину свого майна.

У червні 1862 року у Харкові нею була заснована приватна нелегальна жіноча недільна школа (50 учениць), яка через 8 років набула статусу офіційної. При школі працювала велика бібліотека, створення якої фінансувала також Христина Данилівна. Очоливши цей заклад, вона виявила себе талановитим педагогом, методистом, організатором народної освіти. У майбутньому Харківська жіноча недільна школа стає зразком освітніх установ такого типу.

У 1879 році Христина Данилівна засновує й утримує на власні кошти однокласну земську школу в с. Олексіївка Катеринославської губернії (тепер — Луганська обл.) і фактично стає її попечителькою. В 1887-1893 роках у цій школі учителював Б.Д. Грінченко.

Свої педагогічні погляди й досвід практичної роботи Христина Алчевська висвітлювала у власних творах: „Передумане і пережите”, „Півроку із життя недільної

школи”, „Історія відкриття школи в селі Олексіївка”, а також відомих працях „Що читати народові”, „Книга для дорослих”.

Померла Христина Данилівна у Харкові в серпні 1920 року.

Про жінку, з біографією якої ми зараз ознайомимося, можна сказати багато, — це була щедра меценатка, музейниця, видавець, фундаторка першого приватного музею в Україні. Її ім'я — Катерина Миколаївна Скаржинська (1852 — 1932).

Катерина Скаржинська, уроджена Райзер народилася у лютому 1852 року в Лубнах в багатій сім'ї, що мала своє коріння далеко за межами України. Поєднавши свою долю у 1865 році з Миколою Георгійовичем Скаржинським — воєдино злилося три старовинних роди — Скаржинських, Райзерів, Кир'якових [7].

Як зазначає дослідник О. Супруненко, Катерина Миколаївна одержала блискуче домашнє виховання. Знайомство з відомим геологом, професором Київського університету К.М. Феофілактовим, проживання в Санкт-Петербурзі, навчання на Бестужевських курсах, подорожі до Німеччини, Швейцарії, Франції сформували світогляд молододі панянки [9].

Після повернення у 1881 році на Полтавщину до с. Круглик Лубенського повіту розпочинається її активна меценатська діяльність. Катерина Миколаївна стає відомою як подвижниця краєзнавчої справи, засновниця першого приватного історично-етнографічного музею в Україні (1885-1906) — Лубенського музею, який подарувала Полтавському губернському земству. За матеріалами досліджень стає відомим, що „... за 25 років було зібрано більше 35 тис. предметів, на придбання яких витрачено десятки тисяч рублів” [7, с. 6].

Проте це був не єдиний щедрий жест добродійниці. Катерина Миколаївна подарувала частину своїх земельних угідь у селі Тернах для побудови нижчої сільськогосподарської школи II розряду, перший набір до якої було проведено у жовтні 1891 року (зараз це лісотехнічний коледж). Завдяки її зусиллям в Кругликах була заснована народна школа, відкрита читальня з бібліотекою, організовано проведення археологічних досліджень у Посуллі в кінці минулого століття.

Померла Катерина Миколаївна влітку 1932 року. Щодо місця смерті і поховання точних відомостей немає. Частина дослідників більш схильні до того, що вона померла в Лубнах, інші — називають с. Круглик [7]. На честь Катерини Миколаївни Скаржинської названа одна з вулиць міста Лубен.

Отже, імена відомих меценаток, благодійниць Варвари Олексіївни Волконської-Репніної, Єлизавети Іванівни Скоропадської-Милорадович, Христини Данилівни Алчевської, Катерини Миколаївни Скаржинської назавжди залишили слід у розбудові вітчизняної освіти, науки, культури. Їх об'єднувала щира любов до Батьківщини, палке бажання допомогти нужденним, висока громадянська позиція, милосердність, волелюбність, рішучість. Цінним є те, що їхня меценатська діяльність мала перспективний характер і спрямовувалась на досягнення суспільно значущої мети (відкриття шкіл, гімназій, читалень, бібліотек; фінансування роботи наукових товариств; підтримка видавничої справи; заснування музеїв тощо).

Розуміємо, що будь-який історичний досвід потребує творчого критичного осмислення з позицій сьогодення, сподіваємося, що проаналізована спадщина відомих українських меценаток може стати взірцем самовідданого служіння народові й славетній Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алчевская Х.Д. Передуманное и пережитое: дневники, письма, воспоминания / Х.Д. Алчевская. – М. : Тип. Сытина, Б. г. – 466 с.
2. Донік О.М. Добродійна та культурно-освітня діяльність родини Терещенків в Україні (друга половина XIX ст. – початок XX ст.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Олександр Миколайович Донік. – К., 2001. – 211 с.
3. Макаренко С. Княгиня Варвара Репнина-Волконская [Электронный ресурс] / С. Макаренко // Режим доступа : <http://www.peoples.ru/family/children/repnina-volkonskaya>. – Заголовок з екрану.
4. Онищенко В. Від Полтавського інституту шляхетних дівчат до європейського виміру вищої технічної освіти Полтавщини / В. Онищенко, Н. Кочерга // Вечірня Полтава. – 2008. – 24 грудня.
5. Платонов В. Человек-легенда: Александр Польш / В. Платонов. – Днепропетровск, 2002. – 208 с.
6. Платонов В. Григорий Григорьевич Маразли: меценат и коллекционер : Сб. ст. / В. Платонов. – Одесса, 1995. – 288 с.
7. Полонський М. Родовід Катерини Миколаївни Скаржинської – фундатора першого приватного музею в Україні 1885-1906 рр. / М. Полонський // Ліра. – 2007. – 19 травн.
8. Про благодійність та благодійні організації. Закон України // Відомості Верховної Ради. – 1997. – №46. – ст. 292. (Із змінами, внесеними згідно із Законом №3091-III від 07.03.2002).
9. Супруненко О.Б. Археологія в діяльності першого приватного музею України (Лубенський музей К.М. Скаржинської) : [монографія] / О.Б. Супруненко. – К.-Полтава : Археологія. – 2000. – 392 с.
10. Товстоляк Н.М. Меценати і суспільні діячі Тарновські, їх місце і роль в історії України XIX ст. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Надія Миколаївна Товстоляк. – Дніпропетровськ, 2006. – 209 с.
11. Требіна Н. Та, що світло в темряву несла... До 170-річчя від дня народження Єлизавети Милорадович / Н. Требіна // Полтавська думка. – 2002. – 18-24 січня.
12. Хроника воскресных школ // Российская школа. – 1897. – №2. – С. 234-238.

Елена Ильченко.

МЕЦЕНАТСТВО В ПЕРСОНАЛИЯХ: ВЫДАЮЩИЕСЯ ЖЕНЩИНЫ УКРАИНЫ (XIX – НАЧАЛО XX СТ.)

Раскрыты понятия „меценатство”, „благотворительность”, „спонсорство”. Акцентируется внимание на тенденциях развития благотворительности в современном обществе, в частности на усилении социальной роли известных украинских женщин. Актуализирован богатый опыт меценаток XIX – начала XX столетия.

Ключевые слова: меценатство, благотворительность, спонсорство, персоналия, биография, опыт.

Olena Ilchenko.

PATRONAGE IN PERSONALIAS: PROMINENT WOMEN OF UKRAINE (THE END OF THE 19TH — THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY)

The notions of charity, sponsion, patronage are uncovered. Attention is accented on development of charity trends in modern society, in particular on the increasing social role of the

well-known Ukrainian women. In this connection, the rich experience of women-chariters of the end of the 19th — the beginning of the 20th century is actualised.

Keywords: *charity, patronage, sponsion, personalia, biography, experience.*

Одержано 27.03.2009 р., рекомендовано до друку 25.05.2009 р.